

Галина ЗАНІК

ГІМНАЗІЙНА ОСВІТА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1919 – 1939 рр.)

У статті розглядаються проблеми гімназійної освіти української молоді під час перебування Східної Галичини в складі Другої Речі Посполитої. Автор аналізує освітню політику Польської держави та її реалізацію в гімназіях Львівського шкільного округу. Спеціальна увага приділяється характеристиці позакласної роботи гімназистів. Автор визначає фактори, що зумовили зміни у програмах гімназій Східної Галичини у Другій Речі Посполитій у міжвоєнний період.

Сьогодні шкільна освіта в Україні виходить на якісно новий рівень, зумовлений змінами у суспільно-політичному житті. У ст. 29 Закону України “Про освіту” читаємо: “Для розвитку здібностей, талантів дітей створюються профільні класи, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об’єднань” [3]. Це положення стимулювало появу навчальних закладів нового типу. Як засвідчила практика становлення нових типів навчальних закладів на Західній Україні, проблема реорганізації загальноосвітніх шкіл у гімназію вимагає виважених підходів. На жаль, бажання збільшити кількість гімназій іде на шкоду якості. Організація навчально-виховних закладів нового типу повинна проводитися також із урахуванням багатого досвіду роботи в минулому. Одним із джерел такого досвіду є знайомство з роботою українських гімназій Східної Галичини у 20-30 рр. ХХ століття.

Відразу після окупації Польщею Східної Галичини значні сили уряду були спрямовані на колонізацію усіх галузей життя. Освіта, будучи одним із найважливіших чинників повноцінного розвитку нації, першою відчула на собі наслідки асиміляційної політики, яка була логічним продовженням загальнодержавного курсу на суцільну полонізацію всіх сфер життя українського

народу. Зауважимо, що у Другій Речі Посполитій освітня політика посідала вагоме місце: ретельно підбирались підручники, вчителі, приділялась велика увага плануванню з кожного предмета тощо. Проаналізувавши всі складові навчального процесу протягом 1919–1939 років, бачимо яскраво виражену політику уряду, спрямовану на поступову ліквідацію всього українського.

“Кожна школа – це самостійна клітина громадянського і державного життя... завдаток майбутнього”, – так констатує річний звіт (звідомлення) державної гімназії з українською мовою навчання у Львові [7, 34]. Саме турбота про майбутнє свого народу спонукала педагогів і батьків до видання щорічних звітів, які були характерні лише для цих закладів освіти галицької молоді. Такого роду видання бачилися свідомій громадськості як важливий чинник, що сприяв порозумінню між батьками і педагогами школи у межах “доцільного виховання молодого покоління” [9, 3].

Шкільний щорічний звіт – це промовистий документ, який видавався коштом дирекції гімназії або батьківського комітету. Звіт – це майже літописна збірка про життя і розвиток гімназії. Розуміючи, що “гімназія є живим творчим огнищем культури” і джерелом поширення української ідеї та розвитку культури взагалі для всієї округи, шкільні власті 15 років не дозволяли українській державній гімназії в місті Перемишлі друкувати її звіти [9, 3]. Така ситуація була і в інших гімназіях. Проте, аналізуючи і неповну збірку цих документів за період з 1919 – 1939 рр., можна зрозуміти суть гімназійного життя української молоді у міжвоєнний період. Історія гімназій цього часу – це ілюстрація до історії післявоєнного шкільництва, коли освіта не виходила із стадії безперервних “устроєвих переходів та змін” [6, 3].

Ідучи за реформою шкільництва у Польщі в 1932 році, гімназії були перебудовані на чотирикласні гімназії нового типу. Але, незважаючи на зменшення кількості класів, загальна чисельність учнів не зменшувалась. Так, у 1935 – 1936 навчальному році кількість учнів, що поступили в Тернопільську українську гімназію, була вдвоє більшою, ніж попереднього [6, 4]. Це є ілюстрацією того, що серед українського населення, незважаючи на реалії “колоніального” життя, зростала “тяга до вищої освіти,

яка в часи найгострішої господарської кризи була сильно підупала, починає оживати”. З іншого боку, факт цей свідчив про те, яку живучість і принадну силу здобула рідна освітньо-виховна установа. І хоча шляхи української освіти були нелегкими і тернистими, вона зуміла завдяки зусиллям своїх ідейних працівників “стати на висоту свого великого покликуючого завдання” – навчання і виховання справжніх українських патріотів [6, 5].

Аналізуючи соціальне становище батьків, доходимо висновку, що в гімназіях навчалось найбільше вихідців із сільської місцевості. Так, із 384 учнів Львівської гімназії дітей селян було 73, священників – 58, учителів – 45 [2, 22]. З 246 учнів Тернопільської гімназії 100 були дітьми селян, 26 – дітьми вчителів і лише троє дітей купців і промисловців [6, 32]. Така статистика вже вкотре заперечує постулат радянської історіографії, що гімназії були навчальними закладами для дітей знаті. З часів війни побільшало сиріт і дітей військовополонених: усі вони навчалися коштом батьківського комітету [10, 30 – 31]. Звичайно, хоча навчались діти від 10 до 21 року, найбільше було учнів 13 – 14-річного віку, а з вісімнадцятирічного віку кількість учнів різко зменшувалася (5 учнів, яким минув 21 рік) [10, 30 – 31]. Ці дані свідчать про те, що у 18 років більшість української молоді закінчувала своє навчання.

Вимоги до навчання були високими. Найпоширенішою була оцінка “достатньо”, і відстаючих учнів було дуже мало [2, 21]. Диференціації класів не було, але, судячи зі звітів, дирекція деяких гімназій практикувала поділ учнів на сильніші і слабші класи. Так, у Львівській українській державній гімназії у 1932 – 1933 навчальному році класи “А” були сильнішими, ніж класи, нумеровані буквою “Б” [2, 26 – 27]. Гімназійна освіта становила добре збалансовану, цілісну систему дисциплін, пріоритетну роль у якій відігравали предмети філологічного циклу. Орієнтація на гуманітарну підготовку зумовила вибір предметів, серед яких центральне місце посідали класичні – латинська і грецька мови, які протягом зазначеного періоду були найважливішим засобом навчання і становили стрижень гімназійної освіти. Із звітів

гімназій добре видно характер, напрямок і силу класично-зорієнтованої гімназії. До обов'язкових для вивчення предметів, належали: релігія, латинська, польська і грецька мови, історія, географія [9, 40]. У гімназіях переважала лекційна форма навчання. Лекція тривала 40 хвилин. Крім обов'язкових предметів, які вивчались у гімназіях, вводились так звані “надобов'язкові”. Це такі, як малювання, музика, французька мова [10, 30–31].

Природничий нахил гімназії визначав і достатню кількість годин, виділених на вивчення природи (2, 5 – 6), фізики (3 – 4), географії (2 – 3). Щодо точних наук, то вивчали лише математику, на яку було виділено найбільше годин у шкільній програмі (по 3 в молодших і по 2 в старших класах). Кількість годин, які виділялися на вивчення мов, були майже однаковими у всіх класах: 3–4 години на польську, 4 – на українську (від 2,5 годин у I – IV-х класах до 4 – 5 – у старших класах), 4 – 5 – на грецьку і латинську мови, 3 – на німецьку [9, 40]. Але хоча офіційно кількість годин, виділених на вивчення польської і рідної мови була однаковою, перелік написаних письмових робіт свідчить про те, що польській мові приділялось значно більше уваги: “написано письмових робіт з польської мови – 120, української мови – 112, латинської – 111, німецької – 100, грецької – 70” [9, 43].

Так за неповних 20 років змінилось “положення” польської мови, адже в часі початку нищення проявів самостійності в Галичині в українських гімназіях Східної Галичини польська мова викладалась як “надобов'язковий” (не обов'язковий) предмет для вивчення [8, 16–17].

Гуманітарні, класичні, природничі гімназії забезпечували високий рівень знань філологічних, історичних, природничих наук. Гімназії математичного, фізичного спрямування в умовах Галичини, на жаль, не набули ще свого розвитку.

Незважаючи, на гарні, як нам здається, знання учнів у багатьох галузях науки, дирекція гімназій одне із найважливіших своїх завдань бачила в тому, щоб “на перший план... постала боротьба з проявами байдужості в молоді” [2, 40]. Така думка визріла у педагогів після проведення анкетування учнів з приводу їхніх зацікавлень. Анкета виявила, що “загалом зацікавлення нашої

молоді (є) невелике й не різнорідно, воно не розвинене”. Найбільше учнів захоплювали техніка, література і спорт, а найменше приваблювали господарські справи, вивчення мов, математика [2, 40]. Щодо мов можна висловити припущення, що шкільне планове вивчення класичних та іноземних мов було достатнім для гімназистів.

Доброю підпорою, яка заохочувала гімназистів до пізнання, була робота в наукових гуртках, зокрема таких, як географічний, історичний, природничий, філологічний, драматичний, україністичний. Члени гуртків не лише займалися звичними заняттями, але й журналістською діяльністю: писали статті і дописи для часописів “Діло”, “Мета”, “Назустріч”, “Дзвони”, “Неділя”, “Новий час” [6, 13]. Така позаурочна робота привчала учнів до самостійної діяльності, готовності відстояти свою думку і відповідальності за сказане слово. На засіданнях історичних гуртків часто проводились дискусії. На кожному науковому засіданні були присутні вчителі, які давали додаткові пояснення [10, 18]. Так засідання наукових гуртків перетворювалися у справжню школу полемічного мистецтва. Такий характер засідань заохочував учнів до поглиблення своїх знань з історії державності та національно-визвольних змагань українського народу, історії світової культури.

Про велику плідність засідань свідчить той факт, що на випускний екзамен у гімназії міста Перемишля були винесені проблеми: “Боротьба за самостійність в українській історії”, “Як відбулося географічне положення України на її історії?” та інші [8, 20]. Так в українських гімназіях виховували і гартували справжню ідейну молодь, яка розуміла б “вагу хвилі та прагнула би до вироблення сильних характерів, що дуже пожадані для добра воскреслої України” [10, 17].

Дискусії панували на засіданнях україністичних і філологічних гуртків. Тут обговорювали твори і критичні статті, поглиблено вивчали творчість таких геніїв, як Тарас Шевченко, Іван Франко, учні розширювали свої знання з світової культури. Теми рефератів, прочитаних гімназистами, справляють враження добре поставленої наукової роботи. Ось деякі з них: “Світ клясичний”,

“Грецька історіографія і Ксенофонт”, “Римляни на південно-східних околицях Польщі”, “Українсько-польські взаємини у княжій добі”, “Від I-го до IV-го Універсалу”, “Шевченкіана і модерне українство”, “Відкриття Трої і світу Гомера”, “Європа напередодні світової війни”, “Сучасний політичний стан у Європі”, “Гетьман Іван Мазепа”, “Романтичний характер Гомерового краєвиду” [6, 14 – 15].

Але, порівнюючи звіти 1919 – 1920 навчального року із документами 1936 – 1937 навчального року, можна побачити, що теми, які активно обговорювалися в часи воєнного лихоліття, теми відродження української державності (“Боротьба Мазепи за самостійність України”, “Початки козащини та її роль”, “Гайдамаччина і Коліївщина”, “Галицьке відродження”) [10, 18] більше не обговорюються в гімназіях Галичини. На нашу думку, такі зміни в гімназійних темах сталися у зв’язку з новим політичним статусом західноукраїнських земель. Змінилась і мета навчання в гімназіях Східної Галичини: ідея виховання патріота своєї землі замінюється беззмістовним (в національно-патріотичному плані) набором якостей, якого учня повинна виховувати рідна школа: “виховувати довірену молодь на життєздатних і позитивних, чесних і свідомих своїх обов’язків і прав майбутніх громадян, щоби вміли давати собі раду в кожному положенні і були добрими працівниками, для власного й загального добра” [9, 75 – 76].

Не кожна гімназія могла похвалитися приміщенням, яке б відповідало повністю навчальним і санітарно-гігієнічним вимогам. Але, незважаючи на це, дирекція прагнула зробити навчальні кабінети такими, які б відображали “поступ у даній науці, допомагали б учням краще засвоювати предмет” [7, 11 – 13]. У гімназіях працювали кабінети фізики, хімії, біології, природи, історії, географії, спортивний зал, кабінет практичних занять, археології. Серед кабінетного обладнання найчастіше читаємо про мапи, навчальні фільми, таблиці, мікроскопи, моделі з анатомії, зоології і ботаніки, прилади для лабораторних робіт, верстатки (в кабінеті практичних занять). Також учні українських гімназій були достатньо забезпечені навчальними посібниками [9, 43].

У цьому малозабезпеченим учням допомагало Товариство Шкільна Поміч. Додатковою літературою гімназистів забезпечували бібліотеки. Рух книжок в бібліотеках свідчить про те, що в молодших класах учням вистачало навчальної і художньої літератури українською мовою, чого не можна сказати про старші класи гімназії. Так, у Львівській державній гімназії з українською мовою викладання лише менша частина старшокласників користувалася україномовними книжками, кількість прочитаних книжок польською і німецькою мовами була набагато більшою [2, 10]. Це свідчить про недостатню кількість наукової літератури, написаної українською мовою.

Проте і за межами гімназії праця вчителя не припинялася. На думку тодішніх педагогів, поряд із завданням виховувати і навчати учнів на уроці, не менше значення мало і те, як учитель навчить організовувати домашню працю, яка найтісніше пов'язана з навчанням і самостійною роботою учня в школі. Метою правильної організації домашньої праці було завдання “поглибити й устійнити набуті учнем відомості і знання”, привчати дитину до самостійності, розвивати форму і техніку виконання завдань залежно від предмету. Свої роздуми, ідеї щодо покращення праці учня вдома педагоги виносили на батьківські конференції, закликаючи батьків стати активнішими у вихованні і розвитку дітей. До такої конференції дирекція готувалася заздалегідь: з метою висвітлення повної картини занять учнів вдома було проведене анкетування. Підсумовані і проаналізовані відповіді виносилися на розгляд і оцінку батьків для вироблення спільної програми у справі покращення домашніх умов для навчання, можливостей проживання учнів ближче до закладу освіти (бо “далека подорож розсіває гадки”), виокремлення дитині окремої кімнати, контроль за відпочинком (сном) дітей. Всі ці думки педагоги прагнули подати опікунам і родичам у вигляді тез, аргументуючи і пікріплюючи їх фактами [2, 35 – 40].

Учитель подавав приклад, навчав не лише на уроці, але й ставав взірцем у повсякденному житті, на дозвіллі. Так, у Перемиській гімназії була традиція, що на вечорах, де проводилися танці, директор першим із “найповажнішою з матерей” розпочинав

забаву, а потім за ними в ряд ішли в танець учні. Це було, як вважали, “прекрасною поглядовою лекцією з доброго поведення” в танцювальному залі [5, 21].

Важливим здобутком гімназійної освіти аналізованого періоду було вирішення проблеми кадрів. Так, починаючи з другої половини XIX століття, функціонувала система, яка передбачала поетапну підготовку спеціалістів: випускник університету проходив практику в гімназії, після того певний час працював суплентом (заступником учителя) і лише після успішно складених екзаменів вважався дійсним учителем [1, 15].

У штаті Тернопільської восьмикласної гімназії, крім директора, було 11 звичайних (або дійсних) учителів. До “вчительського грона” зараховувалися також заступники вчителів, помічники вчителів, асистенти та інші. Більшість із них були чоловіки, хоча в деяких гімназіях були і жінки-педагоги [6, 6].

У процесі ефективної реалізації змісту освіти центральне місце відводилося викладацькому складу: професорам, докторам, майстрам, вчителям. Авторитет викладачів гімназії в народі був дуже великий. Особа педагога, його офіційний статус, ерудиція, індивідуальність, високий ступінь предметної компетенції, принципова життєва позиція, стійкі погляди на суспільні, наукові, філософсько-етичні проблеми створювали йому високий авторитет, повагу і щире довір'я. Успіх школи, за словами видатного педагога міжвоєнної доби А. Волошина, залежить від особистості вчителя [11, 237]. Великий авторитет гімназій в української громадськості – цьому підтвердження.

У гімназіях педагог майже цілковито покладався на свою працю. Силою свого становища він був понад авторитетом підручника і не пов'язаний з так званою “плановою підручковою літературою”. Він був повним господарем своєї неповторної педагогічної системи. У цю індивідуальну педагогічну систему природньо вписувалися його знання, методика роботи, багатство знань, які він щоденно поповнював і тим викликав жвавий інтерес учня [4].

“Школа існує для конкретного народу, який визнає її за своєю дорогою до себе, потрібною йому установою, коли він бачить у

ній щось своє, рідне..." [цит. за: 11, 189] – ці слова С. Русової дуже точно характеризують значення українських гімназій Східної Галичини в історії встановлення національної освіти. Адже, незважаючи на освітню політику Польської держави, "драконівський" закон 1924 року, зусиллями української громадськості, спротивом українського народу стало збереження державних середніх українських шкіл та системи приватного шкільництва, яка у 1938 році включала 13 ліцеїв, 15 гімназій нового та 13 старого типу [11, 224].

1. Гавришак І.І. Формування пізнавальної активності учнів у навчальному процесі гімназій Галичини в II половині XIX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

2. Державна гімназія з українською мовою навчання у Львові. Звідомлення за шкільний рік 1932/33 – Львів: Накладом батьківського комітету, 1933. – 68 с.

3. Закон України "Про освіту" // Освіта. – 1991. – 25 червня.

4. Замедяньська Н. Майбутнє – за українською гімназією // Молода Галичина. – 1993. – 11 травня.

5. Звідомлення виділу "Кружка родичів" при державній гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1934-35. – Перемишль: Б.в, 1935. – 73 с.

6. Звідомлення приватної коєдукаційної гімназії Товариства "Рідна школа" з українською мовою навчання в Тернополі з правами державних шкіл за шкільний рік 1935/36. – Тернопіль: Друкарня А. Салевич, 1936. – 32 с.

7. Звідомлення про життя й працю в державній гімназії з українською мовою навчання філії у Львові у 1937 – 38 шкільному році. – Львів: Накладом "Батьківського Кружка", 1938. – 104 с.

8. Звіт Дирекції Академічної Гімназії у Львові за шкільний рік 1918/19. – Львів: Друкарня "Діло", 1919. – 29 с.

9. Звіт дирекції державної гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1933-34. – Перемишль: Накладом "Кружка Родичів", 1934. – 90 с.

10. Звіт дирекції Ц.К. гімназії з українською викладовою мовою в Перемишлі за шкільний рік 1917/18. – Перемишль: Б.в., 1918. – 48 с.

11. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. – Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1998. – 336 с.

Галина Заник. Гимназическое образование в Восточной Галиции (1919-1939гг.). В статье рассматриваются проблемы гимназического образования украинской молодежи во время пребывания Восточной Галиции в составе Второй Речи Посполитой. Автор анализирует политику Польского государства в области образования и реализацию этой политики в гимназиях Львовского школьного округа. Специальное внимание уделяется внешкольным занятиям гимназистов. Автор называет факторы, которые предопределили изменения в программах гимназий Восточной Галиции во Второй Речи Посполитой в межвоенный период.

Galyna Zanic. The gymnasium education in the eastern Galychyna (1919-1939). This article deals with the problems of the gymnasium education of the ukrainian youth in the period when the Eastern Galychyna was a part of Rechi Pospolytoy II. The author analyses the educational policy of a Polish state. The special place takes the characteristics of out-of-school activities of the pupils of the gymnasium. The author determines factors, which stipulated for changes in programs of gymnasiums of Eastern Galychyna in Rechy Pospolytoy II in the period between wars.